

Волохов О.С.
*аспірант відділу проблем цивільного трудового
і підприємницького права
Інституту держави і права
ім. В.М. Корецького НАН України*

РІШЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ У СИСТЕМІ ДЖЕРЕЛ ТРУДОВОГО ПРАВА УКРАЇНИ

Без сумніву найбільшим досягненням авторів Європейській конвенції про захист прав людини та основних свобод 1950 р. стало створення дієвого механізму контролю за імплементацією та додержанням її положень, ефективність якого забезпечується головним чином завдяки діяльності Європейського Суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). За 50 років своєї діяльності, ЄСПЛ став найефективнішим правозахисним механізмом серед усіх міжнародних судових органів та користується значним авторитетом серед держав-членів Ради Європи.

Україна, ратифікувавши у 1997 р. Конвенцію про захист прав людини та основних свобод визнала юрисдикцію ЄСПЛ по усіх питаннях, що стосуються тлумачення і застосування Конвенції [1]. Цим, на думку відомого вітчизняного науковця В.Я. Тація «Україна ще раз підтвердила незворотність та остаточність нових підходів у галузі прав людини, що були проголошені з прийняттям Конституції» [2, с. 48]. На сьогоднішній день Україна вже майже 15 років, як є активною стороною європейського судочинства, прагнучи й надалі ефективно забезпечувати конвенційні права громадян, шляхом виконання рішень ЄСПЛ. З цією метою, був прийнятий Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 р., у ст. 17 якого вказано, що «суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику ЄСПЛ, як джерело права» [3]. Попри певну декларативність наведеного положення, Закон поклав початок численним дискусіям, щодо обов'язковості рішень ЄСПЛ, як судового прецеденту для національних судів та власне віднесення таких рішень до джерел різних галузей права, у тому числі й трудового. Дійсно, не дивлячись на зростаючу роль судової практики у національній правотворчості, вітчизняна доктрина має досить скептичні погляди, щодо надання судовому прецеденту статусу самостійного

джерела права Проблема у тому, що Україна відноситься до країн романо-германської правової системи, у законодавстві яких судова практика є лише допоміжним джерелом права [4, с. 585].

Однак на сучасному етапі можна спостерігати загальносвітову тенденцію зближення правових систем, а саме англосаксонського (загального) та романо-германського (континентального) права, їх взаємодію та взаємопроникнення [5, с. 633]. В рамках цієї тенденції й потрібно розглядати факт впливу рішень ЄСПЛ на систему джерел трудового права України.

Слід спершу визначити, правову природу рішень ЄСПЛ, які є судовою практикою у контексті ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини». З цього приводу, відомий український науковець С.В. Шевчук наголошує, що основною ознакою прецедентного характеру рішень ЄСПЛ є «незмінність судової практики» (відносна стабільність), яка дозволяє особам регулювати свою поведінку згідно з нею. Тому, одне судове рішення ЄСПЛ, на думку вченого, не може бути прецедентом, оскільки не має повторюваності [6, с. 89].

Російська вчена І.С. Метлова, робить висновок, що здійснюючи тлумачення Конвенції в рамках конкретної справи ЄСПЛ також виражає власні правові позиції. Наявність такої обставини, на думку Метлової, дає можливість вважати рішення ЄСПЛ джерелами права [7, с. 9-10]. Цікавою є позиція російської вченої О.В. Садчикової яка стверджує, що ратифікація Європейської конвенції 1950 р. є одночасним визнанням нового джерела внутрішньодержавного права – міжнародних судових прецедентів, які за юридичною силою подібні рішенням Конституційних Судів держав-учасниць Конвенції. Далі вчена наголошує, що при застосуванні відповідних норм ЄСПЛ, національні суди повинні приймати до уваги всю практику ЄСПЛ, включаючи практику у справах проти інших держав. Це на її думку відповідає принципу правової визначеності [8, с. 11; 16-17].

На думку російських професорів А.М. Лушнікова та М.В. Лушнікової, акти ЄСПЛ займають самостійне місце в системі джерел права, як джерела права особливого роду (*sui generis*), вони мають складну комплексну правову природу, поєднуючи у собі властивості нормативно-інтерпретаційного акту і судового прецеденту [5, с. 633].

Абсолютно протилежну точку зору займає російський науковець О.О. Єршова, яка стверджує, що ЄСПЛ, здійснюючи судочинство, може лише подолати прогалини та колізії нормативно

правових актів у кожному конкретному спорі – «ad hoc» шляхом індивідуального судового регулювання. Подальша ліквідація таких прогалин та колізій у нормативно-правових актах є завданням національних правотворчих органів. Тому, вчена вважає, що рішення ЄСПЛ є актами тлумачення, які мають обов'язковий характер для органів державної влади та місцевого самоврядування, у той час як самостійними джерелами трудового права або ж судовим прецедентом вони не являються [9, с. 71].

З цього приводу доречно буде навести твердження із енциклопедичного юридичного словника, де спеціально зазначено, що від правового прецеденту як зовнішньої форми об'єктивного юридичного права слід відрізнити інтерпретаційно-правові прецеденти, що є актами казуального офіційного тлумачення (роз'яснення) змісту юридичної норми, які набувають загальнообов'язкового характеру лише при тлумаченні цієї норми у наступних випадках її застосування іншими органами [10, с. 731]. Таким чином, переважну кількість рішень ЄСПЛ можна віднести до інтерпретаційно-правових прецедентів, адже компетенція ЄСПЛ чітко обмежена тлумаченням положень Європейської конвенції 1950 року. Виходячи з вищезазначеного, інтерпретаційно-правові прецеденти є обов'язковими лише для самого ЄСПЛ, оскільки національні суди чи інші органи державної влади тлумачити багатосторонній міжнародний договір не можуть.

Втім, вищезазначена ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» формально визначає практику ЄСПЛ, яка міститься у рішеннях винесених проти України джерелом національного права. Проте дане нормативне положення є радше логічним висновком аніж нормативним приписом, оскільки поняття джерело права та поняття усталеної судової практики співвідносяться як родове та видове. Віднесення ж того чи іншого правового феномену до джерел права, не означає автоматично, що він передбачає обов'язковість [11, с. 50-51].

Слід зазначити, що вплив актів ЄСПЛ на національну правову систему обмежений принципом субсидіарності, тобто відсутністю компетенції ЄСПЛ, щодо національного правопорядку держав (ЄСПЛ не може змінювати національний закон або скасовувати рішення національного суду).

Застосування ж практики ЄСПЛ національними судами досі не має належних правових основ, що призводить до «кризи її легі-

тимності» у законодавстві. Як слушно відмітив суддя Верховного Суду України Б.М. Пошва «ні в чинному Законі України «Про судоустрій та статус суддів» від 7 липня 2010 р. (ст. 54 Права і обов'язки судді), ні в аналогічній нормі попереднього закону, ні у ст. 17 Закону від 23.02.2006 р. не передбачено обов'язку судді ... при розгляді справ застосовувати ... практику Суду (зокрема у рішеннях щодо України) ...» [12, с. 6]. Іншою стороною медалі є саме застосування положень Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини».

Так, у ст. 6 передбачено, що у разі відсутності у спеціалізованих юридичних виданнях перекладу тексту рішення ЄСПЛ потрібного для здійснення судочинства, національний суд користується оригінальним текстом. Таким чином, вітчизняні судді повинні або досконало володіти офіційними мовами ЄСПЛ або ж залучати перекладачів для застосування окремих рішень та практики ЄСПЛ [13, с. 221].

Тому, рішення ЄСПЛ виступають радше орієнтирами у вирішенні судових прав, аналогічних тим що розглядались ЄСПЛ; вони сприяють нормотворчості державних органів чим наближують національне законодавство до стандартів Ради Європи, у тому числі й у сфері захисту трудових прав вітчизняних працівників. Можна навіть сказати, що рішення ЄСПЛ мають становити ідеологічно-правову (ціннісну) основу для здійснення правосуддя в Україні [14, с. 34].

Якщо говорити про практику ЄСПЛ у сфері захисту трудових прав то вона пов'язана із забороною використання примусової праці та забезпеченням права на свободу об'єднання та профспілкової діяльності. Слід звернути увагу, що дані права є основоположними трудовими правами людини, у контексті Декларації МОП 1998 р. щодо основоположних принципів і прав у сфері праці. Тому, ЄСПЛ можна вважати додатковим, регіональним механізмом контролю за дотриманням державами основоположних трудових прав.

Як свідчить практика, значна кількість направлених до ЄСПЛ заяв була пов'язана із порушення Україною ст. 4 Європейської Конвенції 1950 р., тобто використання примусової праці. Досить наглядним у цьому плані є рішення ЄСПЛ стосовно прийнятності заяви від громадянина України Сокура. Зокрема, заявник наголошував, що внаслідок банкрутства державної вуглевидобувної компанії, він протягом 1998-2000 років не отримував заробітної

плати, а особливості українського законодавства у сфері банкрутства шахт не давали можливості вчасно стягнути борг по заробітній платі у судовому порядку. Така затримка у виплаті заробітної плати, на думку заявника, представляє собою примусову працю та свідчить про порушення Україною ст. 4 Європейської Конвенції 1950 р. У свою чергу, ЄСПЛ відхилив дану заяву, зазначивши, що заявник *добровільно виконував свою роботу, а факт її оплати ніким не заперечувався* [15]. Таким чином ЄСПЛ дійшов висновку, що важливою ознакою примусової праці є наявність фізичних, економічних та інших факторів, які обмежують можливість особи добровільно обирати та виконувати роботу.

Ототожнення несвоєчасної виплати заробітної плати із примусовою працею у контексті ст. 4 Конвенції є найбільш поширеною помилкою українських громадян, які звертаються із заявами до ЄСПЛ. Як приклад, можна навести справу Долгова проти України (Case of Dolgov v. Ukraine, app. no. 72704/01), справі Соловійова проти України (Case of Solovyev v. Ukraine, app. no. 4878/04), рішенні ЄСПЛ, щодо розгляду заяви Коваленко та Бойко проти Україною (Decision as to Admissibility of Application no. 15066/03 by Kovalenko and Boyko against Ukraine) тощо. В усіх наведених випадках ЄСПЛ посилався на аналогічне рішення «Сокур проти України».

Отже, практика ЄСПЛ не може обмежуватися виключно рішеннями Судових Палат по суті справи. Російська вчена І.С. Метлова з цього приводу стверджує, що до судової практики ЄСПЛ, яка повинна використовуватися національними судами під час здійснення судочинства, повинні входити рішення ЄСПЛ, щодо виключення заяви із списку або неприйнятності заяви [7, с. 9].

ЄСПЛ також розглядав деякі справи, що були пов'язані із порушенням Україною трудових прав у ст. 11 Європейської Конвенції 1950 р., а саме права на створення профспілок та участі у них з метою захисту своїх прав. Показовою у цьому плані є справа «Трофімчук проти України» (Case of Trofimchuk v. Ukraine, app. no. 4241/03). Хоча у даній справі Суд виніс рішення не на користь заявника, який не дотримався передбачених українським законодавством мирних процедур під час здійснення права на страйк [16], сама по собі справа та її обставини, свідчать про можливість використання ЄСПЛ для захисту трудових прав профспілкових активістів.

Забезпечуючи контроль над дотриманням трудових прав за ст. 11 Європейської Конвенції 1950 р., ЄСПЛ на регіональному рів-

ні підміняє діяльність Комітету по свободі об'єднання Міжнародної організації праці. Комітет по свободі об'єднання МОП є спеціальним контрольним органом МОП, який розглядає питання щодо дотримання прав представників працівників та роботодавців, за фундаментальними конвенціями МОП № 87 та № 98, що стосуються свободи об'єднання та ведення колективних переговорів. Водночас, рішення Комітету по свободі об'єднання МОП хоча і належать до актів тлумачення, на відміну від рішень ЄСПЛ, не мають обов'язкового характеру та не є джерелами національного права.

Отже, керуючись вищевикладеними теоретичними аргументами, можна прийти до наступних висновків:

Акти ЄСПЛ, у яких формалізується його практика є актами тлумачення, що мають обов'язковий характер та повинні виконуватися судовими та іншими державними органами, виходячи із факту ратифікації Україною Європейської Конвенції 1950 р. Проте вплив рішень ЄСПЛ на національну правову систему обмежений принципом субсидіарності.

Рішення ЄСПЛ можна віднести до інтерпретаційно-правових прецедентів, які мають обов'язковий прецедентний характер лише для самого ЄСПЛ, оскільки національні суди чи інші органи державної влади не можуть тлумачити багатосторонній міжнародний договір, яким є Конвенція про захист прав людини та основних свобод 1950 р.

З точки зору формальної визначеності, рішення ЄСПЛ не входять до системи джерел трудового права України, хоча вони й мають деякі властивості елементів системи. Визнання практики ЄСПЛ самостійним джерелом трудового права, на думку автора статті, можливо лише після чіткого визначення на законодавчому рівні статусу та юридичної сили рішень ЄСПЛ. Вітчизняні суди, у свою чергу, повинні посилалися на висновки ЄСПЛ, як ідеологічно-правову основу для здійснення судочинства. Однак, у вітчизняному законодавстві поки що не має достатнього правового підґрунтя для забезпечення відповідної діяльності українських судів.

Наведені автором справи та рішення, щодо неприйнятності заяв є прикладом діяльності ЄСПЛ у сфері захисту конвенційних трудових прав. Враховуючи їх особливості, ЄСПЛ можна вважати додатковим, регіональним механізмом контролю за дотриманням державами основоположних трудових прав людини.

Джерела

1. Закон України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції» № 475/97-ВР. – п. 1. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>
2. Тацій В.Я. Імплементация Європейських стандартів у галузі прав людини – важливий напрям правової політики України / В. Я. Тацій // Право України. – 2010. – № 10. – С. 48.
3. Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» № 3477-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>
4. Скакун О.Ф. Теория государства и права: Учебник / О. Ф. Скакун. — Харьков : Консум, 2000. — 704 с.
5. Лушников А.М., Лушникова М.В. Курс трудового права: Учебник: В 2 т. Т.1. Сущность трудового права и история его развития. Трудовые права в системе прав человека. Общая часть. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Статут, 2009. – 879 с.
6. Шевчук С.В. Європейський суд з прав людини та українська судова система: необхідність узгодження судової практики / С. В. Шевчук // Право України. – 2011. – № 7. – С. 88-92.
7. Метлова И.С. Решения Европейского суда по правам человека в системе источников российского права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история госуд. и права; истор. прав. учений» / И. С. Метлова. – М., 2007. – 24 с.
8. Садчикова О.В. Решения Европейского суда по правам человека и их значение для российской правоприменительной практики : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.10 «Международное право. Европейское право» / О. В. Садчикова. – М., 2009. – 22 с.
9. Ершова Е.А. Трудовое право в России / Е. А. Ершова. – М. : Статут, 2007. – 231 с.
10. Великий енциклопедичний юридичний словник / За ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка. – [2-ге вид., переробл. і доповн.]. – К. : Вид-во «Юридична думка», 2012. – 1020 с.
11. Попов Ю.Ю. Рішення Європейського суду з прав людини як переконливий прецедент: досвід Англії та України / Ю. Ю. Попов // Підприємництво, господарство і право. – 2010. – № 11. – С. 49-52.
12. Пошва Б.М. Прецедентна практика Європейського суду з прав людини і питання вдосконалення кримінального судочинства в Україні щодо захисту права людини на свободу та особисту недоторканість / Б. М. Пошва // Вісник Вищої ради юстиції. – 2011. – № 1. – С. 6-39. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/e-journals/Vvryu/2011_1/DOC/11pbmfpi.pdf

13. Вісьтак М.В. Рішення Європейського суду з прав людини як джерело трудового права України / В. М. Вісьтак // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: Матеріали XVII регіональної науково-практичної конференції. 3-4 лютого 2011 р. – Львів : Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2011. – С. 220-221.
14. Константний О.В. Практика Європейського суду з прав людини як джерело правозастосування Верховного Суду України / О. В. Константний // Вісник Верховного Суду України. – 2012. – № 1 (137). – С. 33-36.
15. Partial Decision as to Admissibility of Application no. 29439/02 by Sokur against Ukraine on 26 November 2002 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int>
16. Case of Trofimchuk v. Ukraine, app. no. 4241/03 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int>

Анотація

Волохов О.С. Рішення Європейського Суду з прав людини у системі джерел трудового права України. – Стаття.

Стаття присвячена розгляду правової природи рішень Європейського Суду з прав людини. Обґрунтовується думка, що рішення Європейського Суду з прав людини та практика, яка в них закріплюється, є актами тлумачення і не входить до системи джерел трудового права України.

Ключові слова: рішення Європейського Суду з прав людини, джерела трудового права.

Аннотация

Волохов А.С. Решения Европейского Суда по правам человека в системе источников трудового права Украины. – Статья.

В статье рассматривается правовая природа решений Европейского Суда по правам человека. Обосновывается идея, согласно которой судебные решения Европейского Суда по правам человека и практика, которая в них закреплена, являются актами толкования и не входят в систему источников трудового права Украины.

Ключевые слова: решения Европейского Суда по правам человека, источники трудового права.

Summary

Volokhov O.S. The Judgements of the European Court of Human Rights in the System of Ukrainian Labour Law Sources. – Article.

The article is devoted to the analysis of the legal nature of the European Court of Human Rights judgements. It is grounded that the judgements and cases of the European Court of Human Rights are the interpretation acts, which doesn't part to the system of Ukrainian labour law sources.

Keywords: the judgements of the European Court of Human Rights, the sources labour law.